

Totalitarismens skjulte struktur

En introduksjon

Prolog

Hannah Arendts *Totalitarismens opprinnelse* utkom første gang i 1951. Selv om det nå er mer enn 70 år siden, taler verket direkte til oss i dag. Hvorfor?

Det korte svaret kan være at også vi lever i det hun kaller en mørk tid for menneskeheten. «Aldri har vår framtid vært mer uforutsigbar, aldri har vi vært så avhengige av politiske krefter vi ikke kan stole på vil følge den sunne fornuften og selvoppholdelsesdriften – krefter som ser ut til å være ren galskap vurdert ut fra andre århundrers standarder», skriver Arendt innledningsvis.

Totalitarismens opprinnelse er likevel ikke et pessimistisk verk om verdens undergang: «Denne boken er skrevet mot en bakgrunn av både hodeløs optimisme og hodeløs fortvilelse. Den hevder at framskritt og undergang er to sider av samme medalje, at begge beror på overtro, ikke tro».

Å tro på framskrittet, eller å tro at verden går under, er bare *overtro*.

Det Hannah Arendt setter isteden, er verken tro eller overtro, men: analyse og forståelse av historien: Hva skjedde, og hvorfor? Vi lever nemlig i tomrommet, eller mellomrommet mellom fortid og framtid, som også tittelen på hennes oppfølger til *Totalitarismens opprinnelse* sier: *Mellom fortid og framtid. Åtte øvelser i politisk tenkning* (1961 og 1968).ⁱ

Det gjelder å forstå historien for å avverge framtidige katastrofer, ved å tenke og handle politisk.

Totalitarismens opprinnelse er hennes første, skjellsettende bidrag til dette. Verket beskriver utviklingen av totalitære styresett med vekt på nazismen og stalinismen i sammenheng med antisemittisme, rasisme og imperialisme. Men det er ikke bare slike totalitære bevegelser vi må være på vakt mot; Arendt analyserer også det politiske livets forvitring i den moderne verdens liberale demokratier.

Et annet hovedtema står også fram: flyktningers status og (manglende) menneskerettigheter.

ⁱ Hannah Arendt, *Between Past and Future. Eight Exercises in Political Thought*, først utgitt i 1961, utvidet utgave i 1968, overs. til norsk av Arild Linneberg og Janne Sund, utkommer på Solum Bokvennen.

Transit

I Anna Seghers' roman *Transit* (New York 1944) befinner vi oss i Marseille under begynnelsen av andre verdenskrig.ⁱⁱ Byen er oversvømt av tusenvis av flyktninger fra Nord- og Øst-Europa som forsøker å unnfly nazismen. Sør-Frankrike er fortsatt ikke overtatt av franske fascister eller okkupert av Tyskland. Romanen handler om å være papirløs flyktning, å vente, i uvisshet, på papirer som er like livsnødvendige som de er vanskelige å få tak i; ID-papirer, visa, utreisetilatelser, innreisetilatelser. Om å komme seg fra Marseille til Lisboa, og derfra videre med skip til USA. Å få høre om overfylte båter som har forlist på havet med venner ombord.

Datidens båtflyktninger var europeere på flukt til USA eller Sør-Amerika; antifascister, intellektuelle, kunstnere, homoseksuelle, jøder.

Hannah Arendt var blant dem, befant seg i Marseille sammen med Walter Benjamin, Siegfried Kracauer, franske intellektuelle som André Breton, André Gide, Marcel Duchamp, Victor Serge, Claude Lévi-Strauss.

Som jøde var Hanna Arendt fratatt sine tyske borgerrettigheter, i 18 år skulle hun forbli statsløs flyktning.

Hannah Arendt (1906–1975) vokste opp i en velstående jødisk, sekulær familie i Königsberg og i Berlin.ⁱⁱⁱ Faren døde tidlig. Det fortelles at hun var et skolelys, men ikke likte skolen, var opprørsk, og fra gymnaset ble hun utvist. Hun studerte teologi, filosofi og gresk. Fra hun var 19 år gammel hadde hun i en periode et mye omtalt forhold til Martin Heidegger. Med Karl Jaspers som veileder leverte hun i 1929, i Heidelberg, sin doktorgrad om kjærlighetsbegrepet hos Augustin. Men fordi hun var jøde, fikk hun ikke habilitere seg, og flyttet til Paris i 1933.

Etter nazistenes maktovertakelse i januar 1933 og Riksdagsbrannen i februar samme år, begynte Hannah Arendt å interessere seg for nazistenes forfølgelse av jødene. Hun ble arrestert på Statsbiblioteket i Berlin under arbeidet med dette, men sluppet ut etter en uke av en tvilrådig politimann. Hun og moren flyktet da uten papirer over grensa til Tsjekkoslovakia og videre til Paris via Geneve.

ⁱⁱ Anna Seghers, *Transit. Roman*, skrevet på tysk, utgitt første gang på engelsk i 1944, på tysk i 1951; Berlin: Aufbau Verlag. Ny engelsk overs. i *New York Review of Books*, 2013, på tysk; Berlin: Aufbau Verlag 2020.

ⁱⁱⁱ For en mer detaljert beskrivelse, se Samantha Rose Hill, *Critical Lives. Hannah Arendt*, Chicago: Reaction Books, 2021.

I Paris måtte hun, først som papirløs, fra 1937 også som statsløs flyktning, holde seg skjult for politiet.

I 1940 giftet hun seg med den tyske kommunistiske, men antistalinistiske filosofen Heinrich Blücher. Kort etter den tyske invasjonen av Frankrike, ble hun sammen med blant andre Walter Benjamin og 6 000 andre statsløse tyskere, internert i en leir i Gurs. Derfra greide hun å flykte. Underveis traff hun Heinrich igjen, og de flyktet videre til Marseille. Derfra kom de seg sammen med Arendts mor via Lisboa til New York i mai 1941.

4 000 av de internerte i Gurs, som ikke flyktet, ble seinere deportert til Auschwitz.

I USA ble Hannah blant annet «research director of the Conference on Jewish Relations» og sjefsredaktør for forlaget Schocken Books. Hun ble invitert som gjesteprofessor ved diverse universiteter, og ble professor i politisk teologi i Chicago i 1963, fra 1967 ved New York School for Social Research. I 1959 underviste hun som første kvinne ved Princeton University.

Fra 1933 fram til *Totalitarismens opprinnelse* i 1951 er *transit* stikkordet til Hannah Arendts liv og tenkning. Hun forflyttet seg ikke bare fra hjemlandet Tyskland via transittland til USA; hun forflyttet seg også intellektuelt. Fra klassisk filologi og antikkens filosofi, til politisk filosofi og statsvitenskap: fra tradisjonen til det moderne, fra førmoderne tenkning til de mest påtrengende dagsaktuelle samfunnsproblemene.

Bruddet mellom tradisjonen og det moderne, skulle bli helt avgjørende for det hun tenkte. Slik bruddet mellom før og nå i hennes eget liv skulle bli helt avgjørende for det hun tenkte.

Fra nå av tok hun utgangspunkt i sine egne erfaringer som flyktning. De sammenfalt med de historiske katastrofene: nazismen, andre verdenskrig og holocaust.

Helvetes tre søyler

Da Hannah Arendt i 1944 sendte inn sine første utkast til det som skulle bli *Totalitarismens opprinnelse* til forlaget Houghton Mifflin, var tittelen *The Elements of Shame: Anti-Semitism – Imperialism – Racism*, som hun også omtalte som «The Three Pillars of Hell»: Helvetes tre søyler.^{iv} «The Three Pillars of Hell» var også tittelen på versjon nummer to, som hun innga til

^{iv} Rose Hill, *Critical Lives*, s. 145.

forlaget i 1948 med de tre hovedkapitlene: antisemittisme, imperialism og nazisme. Men etter at hun fikk mer informasjon om, og begynte å granske, hva som hadde skjedd i Sovjet under Stalin, omskrev hun den tredje delen med vekt på likhetene hun mente å ha funnet mellom Hitlers Tyskland og Stalins Sovjet: at begge var totalitære styresett.

Analysen av totalitære trekk hadde også sin bakgrunn i mccarthyismens forfølgelse og undertrykkelse av politisk opposisjon i USA.

Samme år som Hannah Arendt og mannen fikk amerikansk statsborgerskap, i 1951, utkom *Totalitarismens opprinnelse* med de tre hovedkapitlene: Antisemittisme – Imperialisme – Totalitarisme. Det var disse tre begrepene hun anså som de mest dødelige «ismene». Helvetes tredje nye søyle ga opphavet til verkets nye tittel.

Det verket som kom ut i 1951 var ikke skrevet av den kjente statsviteren og politiske filosofen Hannah Arendt etter hvert skulle bli. I 1951 var Hannah Arendt en førtifem år gammel tysk-jødisk flyktning, som nå hadde begynt å skrive på sitt femte språk; da hun ankom USA hadde hun lite engelskkunnskaper.

Nazistenes behandling av jødene fikk henne til å interessere seg for jødernes historie i Tyskland. I 1933 hadde hun allerede sin første studie av dette nesten klar, *Rahel Varnhagen. Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik*. Rahel Varnhagen (1771–1833) var en av de betydeligste kvinneskikkelsene på Goethes tid, og ledende diktere og filosofer frekventerte hennes salong i Berlin. Arendt ferdigstilte og utga boka først i 1957, men det er hennes første studie av den problematiske jødiske emansipasjonen og assimilasjonen i samfunnet, og av antisemittismen.

Først i 1943 hørte Arendt om «likfabrikkene» i konsentrasjonsleirene. «Vi trodde først ikke på det vi hørte (...) Så langt kunne de ikke gå! Men et halvt år etter måtte vi tro det, vi hadde sett bevisene. (...) Dette skulle aldri hendt! Det som hendte der, kan vi aldri forsone oss med: Ingen. Noen gang.»^v

^v Fra *The Human Condition*, sitert hos Richard J. Bernstein, *Hannah Arendt and the Jewish Question*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996, s. 88.

I årene som fulgte, og etter krigen, da mange, også forskere, helst ville slippe å høre mer om «den endelige løsningen» og de forferdelige detaljene om leirene og jødeutryddelsen, bestemte Arendt seg for å forsøke å komme til bunns i hva som hadde skjedd, og hvorfor.^{vi}

For Arendt var antisemittisme noe mer enn jødehat. Imperialisme handlet ikke bare om erobring av fremmede kontinenter, og totalitarisme er både forskjellig fra og noe mye verre enn det vi forbinder med diktatur og tyranni: Utryddelsesleirene var det konsekvente uttrykket for totalitarismens regimer.

Totalitarismens opprinnelse?

Totalitarismens opprinnelse er en gåtefull tittel. Arendt mente selv at den kunne bli oppfattet som misvisende.^{vii}

Hva var sammenhengen mellom antisemittisme, imperialisme og totalitarisme?

Hva var antisemittismens opprinnelse?

Arendt forteller en anekdote. En forklaring «som mange liberale har trykket til sitt bryst, er en vits som ble fortalt etter første verdenskrig. En antisemitt påsto at jødene hadde skylden for krigen; svaret ble: Ja, jødene og syklistene. Hvorfor syklistene? spør den første. Hvorfor jødene? spør den andre.» Om det bare gjaldt å finne en sydebukk, hvorfor ikke syklistene?

Arendt imøtegår sydebukkteorien. Samtidig setter anekdoten søkelyset på det uforståelige med jødeforfølgelsen og de ekstreme formene den tok. En av hennes mest kontroversielle forklaringer på antisemittismen, finnes i *Eichmann i Jerusalem. En rapport om det ondes banalitet* (1963).^{viii} Arendt mente ikke at det onde var banalt, det banale var at ondskapen ble utført av helt vanlige mennesker, funksjonærer som Adolf Eichmann, regissøren bak deportasjonen av jødene til gasskamrene. Eichmann tenkte ikke selv, mente Arendt, han var redusert til en brikke i det totale samfunnets massemyrderier. I Israel var det ingen som ville utgi eller selge boka før i 2000.

^{vi} Se Samantha Power, «Inledning», i Hannah Arendt *Totalitarismens ursprung*, svensk overs. Jim Jakobsson, Stockholm: Daidalos, 2016, s. 7–21, innledningen overs. fra *The Origins of Totalitarianism*, New York: Schocken Books, 2004.

^{vii} Brev 1953 til Eric Voegelin, Rose Hill, *Critical Lives*, s. 148 flg.

^{viii} Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, New York: Viking Press, 1963, (revised edition 1965), Penguin Books 1977.

Antisemittismen er ett grunnleggende trekk ved totalitarismen. I Norge hadde antisemittismen røtter tilbake til Grunnloven, der som kjent jøder og jesuitter var nektet adgang til riket.^{ix} Den norske lovgivningen mot jødene var også blant de strengeste i Europa. Forbudet ble opphevet i 1851. I 1910 utga høyesterettsadvokat Eivind Saxlund det antisemittiske skriftet *Jøder og Gojim*, der han forsvarer «Sions vises protokoller» – de tyske nazistenes grunnleggende dokument når det gjaldt teorien om en verdensomspennende jødisk konspirasjon. I *Nationen* forsvarte redaktør Thorvald Aadahl Saxlunds skrift, fordi Saxlund «kjæmpet en racekamp» mot «[d]en store jødebevegelse som langsomt, men sikkert tar strupetak på Europa».^x Betydningen av «Sions vises protokoller» for nazistenes antisemittisme diskuteres inngående i *Totalitarismens opprinnelse*.

Et annet norsk eksempel: I 1925 hadde ungkommunisten Harald Klas sittet fengslet i fem måneder, og saken skulle opp på ny. I høyreavisene *Aftenposten* og *Asker og Bærum Budstikke* omtales Klas som «russisk jødebolsjevik», «russerjøde», den «blødtørstige revolutions-jøde Moses Klas, et motbydelig eksemplar av kommunistenes leietropper» og så videre. *Aftenpostens* politiske redaktør, seinere sjefsredaktør Thorstein Diesen skrev *Ut med den blødtørstige jøde!* Den jødiske ungkommunisten var «et fremmed snyltedyrt som vi bør bli kvit». Budstikka fulgte opp med et innlegg som oppfordra til å drepe «den motbydelige bolsjevik-jøde». En innsender spurte hvor lang fengselsstraff en kunne påregne for et slikt drap, og avisas redaktør svarte: ti sekunder!

Dette er parallelt med det rasistiske vokabular som prefascistene rundt tidsskriftet *Tat* utviklet i Tyskland i tiåret før nazistenes gjennombrudd.^{xi} Det karikerte bildet av den blødtørstige jøden som dolker den kristne sivilisasjonen i ryggen, var utbredt blant tyske antisemitter, slik også *Aftenposten*-redaktør Diesen presenterer det som solid bakgrunn for egne og andres meninger: «Ut med pakket. Jøden Clas ble avbildet i retten. Hans ædle træk bør erindres.»

^{ix} Se Vibeke Kieding Banik, «Jødernes historie i Norge», *Store Norske Leksikon*.

^x Se Oskar Mendelsohn, *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*, Bd. I., Oslo: Universitetsforlaget, 1987, s. 496–505.

^{xi} Se Siegfried Kracauer, «Middelsjiktens opprør. Et oppgjør med Tat-kretsen», i S. Kracauer, *Weimar Essays. Masseornamentet & Gater i Berlin og andre steder*, norsk overs. Arild Linneberg og Janne Sund, Oslo: Vidarforlaget, 2022, s. 251–274.

I Store norske leksikon blir Diesen fortsatt lovprist for sine «poengterte politiske artikler» og som «en jovial og tolerant mann med et varmt hjerte». ^{xii}

Mens kommunisten, motdagisten Paul Gjesdahl i Dagbladet kalte Saxlunds skrift «antisemittisk smusslitteratur», skrev den kommunistiske poeten og journalisten Rudolf Nilsen en av sine sinteste artikler mot Diesens antisemittisme, det var «ikke et eneste godt ord å si om hans livsgjerning».

Ondskapens banalitet: I 1942 bodde det om lag 2100 jøder i Norge, 773 ble med god hjelp av et lydig norsk politi deportert til konsentrasjonsleire i Tyskland, 38 overlevde.

Og selv om det fantes antisemittisme på venstresiden – et av Arendts kapitler handler om dette – forklarer Arendt hvorfor arbeiderklassen langt på vei ikke var antisemitter: for arbeiderklassen var klassen viktig, ikke rase, klassefienden var borgerskapet, ikke jødene.

I Tyskland var det middelklassen som var nasjonalsosialismens sosiale grunnlag. Middelklassen hadde ikke klasseidentitet, men ble tilbudt en ny identitet: i nasjonen. ^{xiii} Nasjonens enhet var propagandistisk også basert på den fiktive eksistensen av en felles fiende: jødene. I Stalins Sovjet var «den objektive fienden» alle som ikke adlød Stalins partidirektiv.

De totalitære samfunnene, i Nazi-Tyskland og Sovjetunionen, skulle i navnet være «klasseløse samfunn». Klassene ble erstattet av massene, og samfunnets nye kitt var en allianse mellom mobben og eliten.

Men heller ikke slike elementer forklarer totalitarismens opprinnelse.

Totalitarismens skjulte struktur

Vinteren 1940 hadde Walter Benjamin skrevet ferdig sine «historiefilosofiske teser», «Om begrepet historie». ^{xiv} Han sendte en kopi til Gretel Adorno i New York, dit hun og mannen Theodor W. Adorno hadde flyktet. Den andre kopien hadde han i håndkofferten da han under flukten fra Gestapo sommeren 1940 ankom Marseille, der blant andre hans venner Siegfried Kracauer, Arthur Koestler, André Gide – og Hannah Arendt – befant seg.

^{xii} Se Arild Linneberg, «Revolusjonens røst», omtale av Jon Arne Corell, *Arbeiderklassens poet. Rudolf Nilsen*, bd. II, Oslo: Kolofon forlag, 2022, *Vagant* 1/2023, s. 139–145. Corell gjengir episoden og Rudolf Nilsens kommentarer til Aftenposten og Budstikka.

^{xiii} Kracauer, s.st.

^{xiv} Walter Benjamin, «Om begrepet historie», Walter Benjamin, *Skrifter i utvalg*, bd. I, Arild Linneberg (red.), norsk overs. A. Linneberg, Janne Sund m.fl., Oslo: Vidarforlaget, 2014, s. 179–194.

I et brev til Gretel Adorno understreket Benjamin «den skjulte sammenhengen med og den nøkkelen de [tesene] gir til mine tidligere arbeider». Han viser til samtaler som «slo en bresje» inn til hans arbeider «de siste tjue årene», altså helt siden 1920. Det må ha vært samtalene Benjamin hadde med Hannah Arendt og Heinrich Blücher om Gershom Scholems *Major Trends in Jewish Mysticism*, som Benjamin hadde fått i manuskript fra Scholem og som de tre hadde hatt grundige diskusjoner om.^{xv} Tjue år tidligere var for øvrig den gangen han og Scholem for første gang hadde beskjeftiget seg inngående med kabbala.

«Av alle rare marxister, var Benjamin den rareste», skriver Arendt.^{xvi} I «Om begrepet historie» skisserer Benjamin en historiekonsepsjon som kobler historisk materialisme og kabbala.^{xvii}

Hannah Arendt er antakelig den siste av Benjamins gamle venner som ser han i live, 19. september 1940, seks dager før han tar livet av seg i Portbou. Rett før han forlater Marseille, gir Benjamin henne den siste kopien av sitt siste skrift: de historiefilosofiske tesene.^{xviii}

Hannah Arendt tar skriftet med seg til USA; det blir publisert for første gang som stensil ved Institut für Sozialforschung i New York i 1943.^{xix}

Noen få har vist til Walter Benjamins betydning for Hannah Arendts historiekonsepsjon i *Totalitarismens opprinnelse*, men vi har til gode å se inngående analyser av det.^{xx} Mange har betraktet hennes skrifter om det jødiske som marginale i forfatterskapet.^{xxi}

^{xv} Se A. Linneberg og J. Sund, «Innganger og utveier. Passasjer om Walter Benjamin og Passasjeverket», innledning, s. 13–107, i Walter Benjamin, *Passasjeverket*, bd. I–II, norsk overs. A. Linneberg og J. Sund, Oslo: Vidarforlaget, 2017, s. 98.

^{xvi} Hannah Arendt, «Walter Benjamin: 1892–1940», mer om dette nedenfor.

^{xvii} Vi har behandlet dette inngående i vår innledning til *Passasjeverket*, se note xiii.

^{xviii} Se Hannah Arendt, «Editor's note», H. Arendt (red.), *Walter Benjamin: Illuminations*, New York: Schocken Books, 1968, s. 265, «Benjamin gave me [the original manuscript, Theses on the Philosophy of History] shortly before his death».

^{xix} Marie Louise Knott (red.), *The Correspondence of Hannah Arendt and Gershom Scholem*, The University of Chicago, s. 9, «Benjamin gave me the manuscript, and the Institute got it first through me». Hvor Gretel Adornos kopi befant seg, er uvisst.

^{xx} Det er antydnet av Samantha Rose Hill i *Critical Lives*, men Ronald Beiner skriver noe mer om det, «Benjamin's Concept of History as a Source of Arendt's Idea of Judgment», *Journal for Cultural and Religious Theory*, nettversjon på Academia Edu, 2016.

^{xxi} «I tended to think of them [her Jewish Writings] as marginal and quite separate from her major works. (...) I was struck by the fact that Arendt's Jewish concerns, her own grappling with the Jewish question, left their mark on all her thinking.» Richard J. Bernstein, *Hannah Arendt and the Jewish Question*, op. cit., s. x. Hovedkilden til Arendts jødiske skrifter er ellers Jerome Kohn and Ron H. Feldman (red.), Hannah Arendt, *The Jewish Writings*, New York: Schocken Books, 2007, 559 s.

Benjamins betydning for Hannah Arendt og betydningen av det jødiske er nært forbundet, og angår konsepsjonen av *Totalitarismens opprinnelse*.

En nøkkel til dette gir Hannah Arendt selv i det hun skrev om Walter Benjamin, dels i *Totalitarismens opprinnelse*, og i *Men in Dark Times* (1968).^{xxii} I kapitlet om imperialismen siterer Arendt Benjamin på at det ikke finnes framskritt i historien. Benjamin hadde brukt Paul Klees monoprint fra 1920, *Angelus Novus* som et bilde på historiens utvikling. Med oppspærrede øyne ser «historiens engel» tilbake på menneskehetens historie, og ser bare en rekke katastrofer som er dynget på hverandre i en eneste stor ruinhaug. Det blåser en storm fra Paradis, som har tatt engelens vinger «og er så sterk at engelen ikke lenger kan folde dem. Denne stormen driver den ustanselig inn i den framtiden den har vendt ryggen, mens vrakhaugen foran ham vokser inn i himmelen. Denne stormen er det vi kaller framskritt.»^{xxiii}

Arendt hadde lest Karl Marx grundig, og holdt han som en av de største moderne filosofene ved siden av Hegel, Kierkegaard og Nietzsche. Hun mente Marx tok feil i mye, men ikke i den økonomiske analysen av kapitalens akkumulasjon som grunnleggende for det borgerlige, kapitalistiske samfunnet. Arendt mente imidlertid at Rosa Luxemburgs kritikk av Marx var riktig: Hun siterer fra Luxemburgs *Kapitalens akkumulasjon* (1913) om at den kapitalistiske ekspansjonen vil fortsette å ekspandere for ekspansjonens skyld.

Dét er en avgjørende bakgrunn for imperialismen. Markedet må utvides til det blir globalisert. Det kapitalistiske samfunnet hadde det hun kalte «dette ondet» som basis: borget ikke for framskritt, men for utbytting og undertrykking.

Arendt er selv en «historiens engel». Som ingen annen tok hun for seg historiens største katastrofer. Benjamins forslag var at man måtte slutte å skrive seierherrenes historie; man måtte skrive ofrenes historie. Det gjør Arendt.

Hun var en av de første som besøkte Benjamins grav i Portbou, og hun skrev et rørende brev til Gerschom Scholem om det. De hadde ikke funnet graven, men gravstedet lå på «et av de mest fantastisk vakre stedene jeg noen gang har sett».^{xxiv}

^{xxii} Hannah Arendt, *Men in Dark Times*, San Diego, New York, London: A Harvest Book, 1968.

^{xxiii} Arendt var usikker på ordlyden, Benjamins håndskrevne manus med hans miniskrift, var ofte vanskelig å tyde, jf. Hannah Arendt, «Editor's note», *Walter Benjamin: Illuminations*, note xvi ovenfor.

^{xxiv} *The Correspondence of Hannah Arendt and Gershom Scholem*, s. 9.

En innskrift på monumentet der nå, er Benjamins ord: «Det er vanskeligere å ære minnet til de navnløse enn til de berømte». Arendt ærer minnet om historiens navnløse ofre – med vekt på Hitlers og Stalins massemyrderier.

Det var vanskelig for Arendt å skrive om totalitarismen. «Mitt første problem var å skrive historisk om noe jeg ikke ville bevare, men hadde lyst til å ødelegge», skrev hun i et brev til Eric Voegelin i 1953, han hadde anmeldt *The Origins of Totalitarianism* i *Review of Politics* i 1953.^{xxv}

Der berører hun et av Benjamins hovedanliggender, som hun selv fokuserer i essayet om han i *Men in Dark Times*. Redningen, det å redde fragmentene fra historien, både det positive og det negative. Redde det negative for å uskadeliggjøre det, framvise det positive, lysglimtene i historien, for å ta vare på dem.^{xxvi}

Et hovedmotiv i kabbala er: å redde lysglimtene fra historiens glemsel. «That even in the darkest of times we have the right to expect some illumination», skriver hun i forordet, «and that such illumination may well come (...) from the uncertain, flickering, and often weak light that some men and women, in their lives and their works, will kindle under almost all circumstances.» Det er bakgrunnen for de portrettene hun her gir, av Walter Benjamin, Bertolt Brecht, Isak Dinesen (Karen Blixen), Rosa Luxemburg m.fl.

I likhet med Theodor W. Adorno, var Arendt opptatt av å redde Benjamins skrifter for ettertida. I 1955 hadde Adorno utgitt et utvalg av Benjamins skrifter i to bind, som Suhrkamps redaktør Siegfried Unseld så igjen lager et utvalg av med tittelen *Illuminationen*. I 1968 får Arendt Unselds utvalg oversatt til engelsk (av Harry Zohn) med tittelen *Illuminations*.^{xxvii} Her presenteres Benjamin som «det modernes kabbalist» nettopp i forbindelse med Scholems *Major Trends in Jewish Mysticism*.^{xxviii}

Arendts essay om Benjamin ble først trykt i *The New Yorker* i oktober 1968, så i *Men in Dark Times* og som innledning til *Illuminations* samme år. «Om begrepet historie» er det

^{xxv} Rose Hill, *Critical Lives*, s. 148 flg.

^{xxvi} For Arendts essay om Benjamin, se nedenfor.

^{xxvii} Theodor W. Adorno (red.), *Walter Benjamin: Schriften*, Bd. I-II, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1955; Siegfried Unseld (red.), *Walter Benjamin: Illuminationen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1955. Hannah Arendt, «Walter Benjamin: 1892–1940» er trykt i følgende utgivelser: *The New Yorker*, oktober 1968; Hannah Arendt, *Walter Benjamin: Illuminations. Essays and Reflections*, New York: Schocken Books, 1968; Hannah Arendt, *Men in Dark Times*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968; Hannah Arendt, *Benjamin, Brecht. Zwei Essays*, München: Piper Verlag, 1971.

^{xxviii} Forord av Leon Wieseltier i 2007-utgaven av samme bok, s. viii.

avsluttende essayet i *Illuminations*. Her diskuterer Arendt Benjamins historiesyn på en måte som kaster lys over historieframstillingen i *Totalitarismens opprinnelse*.

Hannah Arendt kunne ikke ha lest Walter Benjamins upubliserte dagboksnotat fra 7.–16. august 1931, da han var deprimert og hadde selvmordstanker, «Dagbok fra den sjuende august nittenhundreogtrettien til min dødsdag».^{xxix}

Med noen venner hadde Benjamin diskutert «metodespørsmål i historieskrivningen». Benjamin formulerte «en historiekonsepsjon der begrepet utvikling helt og holdent skulle fortrenkes av begrepet opprinnelse» (vår understrekning). Slik forstått kunne «[d]et historiske [...] ikke lenger bli funnet i utviklingsforløpets flytende elveløp». «Bildet av den strømmende elven erstattes med bildet av en virvelstrøm. I en slik virvel kretser det tidligere og det senere – en hendelses forhistorie og etterhistorie – eller bedre formulert, det kretser rundt denne virvelen som et stadium i utviklingen.»

Begrepet om historie som opprinnelse, gjør «ettertrykkelig motstand» mot «de evolusjonistiske og universale elementene i historien», og er «i sitt indre bestemt av en fruktbar polaritet. De to polene i en slik oppfatning er det historiske og politiske».

Tittelen *Totalitarismens opprinnelse* går rett på mål; at det dreier seg om en historiekonsepsjon med vekt på begrepet opprinnelse.

Som motto for tese XIV om historiebegrepet hadde Benjamin satt et sitat fra Karl Kraus: «Opprinnelse er målet». Første setning lyder slik: «Historien er gjenstand for en konstruksjon som finner sted ... i en tid fylt av nåtid.»

Som motto for sitt verk satte Arendt et sitat fra Karl Jaspers: «Verken henfalle til det forgangne eller til framtiden. Det gjelder å være helt og holdent nåtidig.»

Hvilken status har da det historiske hos Arendt?

Under oversettelsen irriterte vi oss til å begynne med over alle sitatene, særlig i fotnotene med liten, nesten uleselig skrift.

Men når vi rekapitulerte hva hun hadde skrevet om Walter Benjamin, begynte vi å forstå. Arendt vektlegger sitatteknikken hans og hensikten med den. I tese XIV skriver

^{xxix} Overs. til norsk av Arild Linneberg og Janne Sund, i *Walter Benjamin: Samlerens lykke. Tenkebilder, beretninger og bruddstykker*, et frittstående bind III av Walter Benjamins *Skrifter i utvalg* på norsk, under arbeid. Fra Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Bd VI, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985, s. 441–446.

Benjamin at den franske revolusjonen «siterte det gamle Rom» som «et tigersprang inn i fortiden». For Robespierre var antikkens Rom «en fortid ladet med nåtid, som han sprenget ut av historiens kontinuum».

Benjamin dykker ned i historiens hav som en perledykker, og henter perler opp fra dypet, skriver Arendt i innledningen til *Illuminations*. Perlene er de sitatene han henter opp til overflaten, for at vi skal se dem – her og nå i nåtid. Sitatene er krystalliserte historiske sannheter.

Det som hentes opp og samles inn er «både positivt og negativt». Mot det som kalles tradisjon, setter sitatsamleren «ekthetens kriterium», mot det toneangivende settes «opprinnelsens stempel»: «den rene opprinnelighet eller autenticitet».

For Benjamin sto dette helt fjernt fra historiske framstillinger som ville vise «hvordan det egentlig var». Istedenfor å skrive framstillinger av historiske forløp, dreier det seg om å bryte med den etablerte tradisjonen ved å framholde autentiske dokumenter – «bruddstykker fra fortidas ruinhaug» som Arendt kaller det.

Rive disse historiske bruddstykkene ut av sammenhengen og ordne dem på nytt: som *urfenomener*, skriver hun til slutt om Benjamins historiske metode.

«Jeg har ingenting å si, bare å vise», sier Benjamin i kapitlet «Erkjennelsesteoretisk; en framskrittets teori» i *Passasjeverket*.^{xxx}

Slik sier også Arendt oss mye ved å vise, dokumentere, *sitere* fortid.^{xxxi} Både positivt og negativt. Sitater fra Hitlers taler, der han også tar til orde for å likvidere deler av den tyske befolkningen, dissidenter, tilbakestående, lungesyke, svake. Vi får dokumentert, med hans og Himmlers egne ord, hvordan det var viktigere for Det tredje rike å fortsette med jødeutryddelsene framfor å styrke innsatsen på krigsavsnittene i avgjørende faser av krigen.

Vi får dokumentert at det fantes tyske kommandanter på Østfronten som motsatte seg den grusomme behandlingen av både de slaviske folkene og jødene, men ikke ble hørt – den enkeltes mening betød ingenting i de totalitære systemene, bare lederens ord.

^{xxx} Walter Benjamin, «Erkjennelsesteoretisk; en framskrittets teori», i *Walter Benjamin: Passasjeverket*, bd. I, s. 779–882, (red. og overs av A. Linneberg og J. Sund, jf. note xiii).

^{xxxi} Ingeborg Nordmann har vist sitateteknikkens betydning hos Arendt, at den hadde et kunstnerisk montasjereg, «Gedankenexperiment und Zitatmontage», i Wolfgang Heuer und Irmela von der Lühe (red.), *Dichterisch Denken. Hannah Arendt und die Künste*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2007, s. 162–186.

Men hvordan viser Arendt oss hva totalitarismens opprinnelse er?

Totalitarismen oppstår fra det moderne, borgerlige, kapitalistiske samfunnet. Styreformen fantes ikke tidligere.

Et samfunn som munner ut i andre verdenskrig, Holocaust og Stalins massemyrderier motbeviser forestillingen om historisk framskritt. Utviklingen av massesamfunnet er en forutsetning for totalitarismen.

I de historiefilosofiske tesene hevdet Benjamin at «ethvert dokument over kulturen, også er et dokument over barbariet». Kultur og barbari er i det moderne samfunnet to sider av samme mynt.

Totalitarismen er framskrittmyntens barbariske bakside.

Hva mente Arendt med først å kalle totalitarismens opprinnelse for «helvetes tre søyler»?

Livets tre er grunnleggende i kabbala. Livets tre består av ti sirkler, fordelt på tre parallelle søyler. Den midterste søylen kan ha en ellefte sirkel, det er sirkelen for kunnskap, som samler kunnskapen fra de to andre søylenes sirkler.

Også i Genesis snakkes det om skapelsens tre søyler.^{xxxii}

Med sin opptatthet av Kafka så nok Arendt den historiske situasjonen under nazismen og stalinismen som skapelsen av helvete på jord; den fullstendig forvrengte verden. En aforisme av Kafka, lød: «Det kan finnes en viten om det djevelske, men ingen tro på det, for mer djevleskap enn det er, finnes det ikke.»^{xxxiii}

Totalitarismen var livets tre, forvrengt. Skapelsens negasjon. Når kunnskapens tre mister forbindelsen med livets tre, blir det til dødens tre. I gamle kilder har Baal som Belsebub tre hoder.

I brevet til Voegelin i 1953 om konsepsjonen av verket, skrev Arendt at hun hadde «oppdaget de viktigste elementene i totalitarismen», og «analyserte disse elementene i historiske termer. Det vil si at jeg ikke skrev en historie om totalitarismen, antisemittismen og

^{xxxii} «Skapelsens pilarer» er også et kjent fotografi fra verdensrommet tatt av Hubble-teleskopet, der man ser Ørnetåkens tre enorme søyler av interstellar gass og støv (1995).

^{xxxiii} Sit. Kracauer, *Weimar Essays*, s. 112.

imperialismen, men analyserte elementet av jødehat og elementet av ekspansjon slik disse spilte en avgjørende rolle i totalitarismen selv.»

Tre parallelle søyler med kunnskapen sentrert i den sentrale? Kunnskapen om totalitarismen som inngår i konstellasjoner med de temaene som innsirkles i de to andre delene.

Arendt sa at hun ga «et historisk riss av de elementene som krystalliserte seg i totalitarismen», og at «totalitarismens elementære struktur er bokens skjulte struktur».

Det var som om Walter Benjamin skulle ha sagt det, om totalitarismen som det moderne samfunnets skjulte urfenomen: opprinnelsens skjulte struktur.

Det er Arendts triptykon i *Totalitarismens opprinnelse*.

Hvorfor lese Arendt i dag?

Arendts forsøk på å forstå det uforståelige er medrivende historiefortelling. Arendt er en forteller, hun er opptatt av det menneskelige, individuelle, konkrete, ikke abstrakte generaliseringer. *Totalitarismens opprinnelse* har originale konstellasjoner med sentrale skikkelser i sentrum. Kapitlet om antisemittismen toppe seg i fortellinga om Dreyfus-affæren, som nærmest er en kriminalroman fra virkeligheten. Da er allerede jødernes særegenheter blitt framstilt gjennom fengslende historiske karakterer som forfatteren og politikeren Benjamin Disraeli, som Arendt kaller «trollmannen». Marcel Prousts *På sporet av den tapte tid* er også en av de mange skjønnlitterære kildene i Arendts historiske kildetilfang. Kapitlene om imperialismen dramatiseres med framstillinger av utrolige internasjonale korrupsjonssaker som Panama-skandalen, og kapitalens internasjonale ekspansjon blir gjort levende i portrettene av Lawrence av Arabia og Joseph Conrad med hans *Heart of Darkness*. Framstillingene av nazistenes forunderlige organisering av samfunnet, rivaliseringene og intrigene mellom SA og SS, Gestapos framferd, og den nøkterne gjengivelsen av Hitlers rundebordsamtaler med de nærmeste medarbeiderne, gir oss glimt inn i historiens innerste maktkamre. Sammenlikningen mellom hitlerismen og stalinismen er mangefasettert og mye mer nyansert enn mange har hevdet. Arendt sidestiller for eksempel ikke marxisme med stalinisme, og den tidlige Sovjet-kommunismens rådsorganisering av samfunnet anser hun som et av historiens mest vellykkede forsøk på direkte demokrati.

Totalitarismens opprinnelse er et imponerende historieverk som kombinerer filosofi, teologi, politisk teori, litteratur og poesi i nye konstellasjoner, skriver Samantha Rose Hill i *Critical Lives. Hannah Arendt*.^{xxxiv}

Men det er også andre, påtrengende grunner til å lese verket i dag.

Er det bedre å være en kriminell enn en statsløs flyktning? spør Arendt. Hun visste hva hun snakket om. Mens kriminelle har rettigheter i samfunnet, også straffen er en rettighet, blir papirløse og statsløse flyktninger «fratatt retten til å ha rettigheter», skriver Arendt. Dermed setter hun søkelyset på et påtrengende problem i internasjonal rett også i dag. I hvilken grad skal borgerrettigheter bare gis til medlemmene av en nasjon? Og er det mulig å håndheve menneskerettigheter internasjonalt?

Diskusjonen av dette er et gjennomgående tema i *Totalitarismens opprinnelse*, også fordi det var så avgjørende for jødene stilling i nasjonalstatene og i det internasjonale samfunnet. Arendts filosofi i dette verket har også blitt kalt hjemløshetens filosofi. Med utgangspunkt i oppløsningen av nasjonalstater etter første verdenskrig, oppstår det nye grupper hjemløse: «Så snart de hadde forlatt sitt hjemland var de hjemløse, så snart de hadde forlatt sin stat var de statsløse; så snart de ble fratatt sine menneskerettigheter var de rettsløse, jordens avskum. Ikke noe som ble gjort, uansett hvor dumt det var, uansett hvor mange mennesker som visste det og forutså konsekvensene, kunne gjøres ugjort eller forhindres.»

I *Why read Arendt now* (2018) peker Richard J. Bernstein på dette dagsaktuelle problemet.^{xxxv} Når barn som vokser opp nå i et land og så sendes «hjem» til et land de aldri har satt sin fot i, eller har forlatt, blir de – med Arendts ord – *avnasjonalisert*. Når millioner av mennesker i dag lever i leire uten, eller med dårlige, utsikter til å bli fullverdige medlemmer av samfunnet de har kommet til, eller blir fratatt disse rettighetene ved å bli bokstavelig talt deportert, er det grunn til å minne om Arendts analyse av totalitarismen.

«Man blir nesten fristet til å måle graden av totalitær infeksjon ut fra i hvilken grad de berørte statene brukte sin suverene rett til avnasjonalisering», skriver hun og legger i parentes til at «(da ville man gjøre den svært interessante oppdagelsen at Mussolinis Italia var ganske nølende til å behandle sine flyktninger på denne måten)».

^{xxxiv} s. 17.

^{xxxv} Richard J. Bernstein *Why read Arendt now*, Cambridge: Polity Press, 2018.

Også på dette punktet har Norge en lite sjarmerende historie. For eksempel ble norske romfolk under andre verdenskrig nektet å komme hjem til Norge. Deres statsborgerskap ble med et pennestrøk fjernet i passet. Mange av dem havnet derfor i Gestapos klør og endte livet i konsentrasjonsleirene.

Arendt betrakter avnasjonalisering som et grunnleggende totalitært trekk:

Avnasjonalisering ble et mektig våpen for den totalitære politikken, og de europeiske nasjonalstatenes konstitusjonelle problem med å garantere menneskerettigheter for dem som hadde mistet sine nasjonalt garanterte rettigheter, gjorde det mulig for de regimene som forfulgte dem å tvinge sine verdinormer også på sine motstandere. De som forfølgeren hadde utpekt som jordens avskum – jøder, trotskister osv. – ble overalt faktisk mottatt som jordens avskum; de som forfølgerne hadde betegnet som uønsket, ble hele Europas *indésirables*.

Når flyktninger sperres inne i mottak, behandles de som kriminelle, eller ifølge Arendt som verre enn kriminelle. I *Arendt, Agamben and the Issue of Hyper-Legality. In Between the Prisoner-Stateless Nexus* (2018) har Kathleen R. Arnold en inngående diskusjon av dette dilemmaet i flyktningpolitikken.^{xxxvi} Her viser hun at også terrormistenkte blir fratatt sin rett til å ha rettigheter ved for eksempel å bli sperret inne og torturert på Guantánamo. Det er farlig likt måten både Hitler-Tyskland og Stalin-Sovjet behandlet mistenkte politisk opposisjonelle på.

Totalitarismens opprinnelse var ikke bare en analyse av nazismens og stalinismens voldelige terrorregimer. Verket peker også på totalitære trekk ved de liberale demokratiene, som Arendt allerede rundt 1950 mente var i ferd med å forvitte. Hun kommer med advarsler om hvilke totalitære trekk man bør være på vakt overfor.

Sentrale avsnitt i verket er viet totalitær propaganda. Det er ikke alltid så lett å gjennomskue hva som er propaganda, fordi falske verdensbilder som spres gis skinn av å være naturlige eller til og med vitenskapelig beviste sannheter. Den totalitære propagandaens formål er ideologisk konformitet – alle skal påtvinges én felles oppfatning, det være seg av politiske hendelser, eller ikke minst med hensyn til fiendebilder.

^{xxxvi} Kathleen R. Arnold, *Arendt, Agamben and the Issue of Hyper-Legality. In Between the Prisoner-Stateless Nexus*, New York: Routledge, 2018.

Se også Lars Rensmann, «Grounding Cosmopolitics: Rethinking Crimes Against Humanity and Global Political Theory»; Lars Rensmann & Samir Gandesha (red.), *Arendt and Adorno. Political and Philosophical Investigations*, Stanford University Press, 2012, s. 129–153.

Propagandaen har form av organiserte løgner. I dag kalles det *fake news*. Totalitær propaganda etablerer alternative, falske virkelighetsbilder. Men når Arendt løfter en advarende pekefinger her, er det fordi dette totalitære trekket ikke bare finnes i totalitære stater. For som hun sier det også i *Mellom fortid og framtid* – oppfølgeren til *Totalitarismens opprinnelse*: Politikk og sannhet går sjelden hånd i hånd.

Med Arendt som prisme

Arendt forteller om en episode fra januar 1919, da hun var 12 år gammel. Hun befant seg i Königsberg sammen med sin mor, som var en stor tilhenger av Rosa Luxemburg. Moren hadde ropt til henne: «Nå må du følge med, Hannah! For dette er et historisk øyeblikk!»^{xxxvii}

Det var under «novemberrevolusjonen». Folk hadde lagt ned arbeidet, spartakister fra Berlin kom og marte til politisk kamp for et nytt Tyskland. Men i stedet ba den sosialdemokratiske regjeringa i Weimarrepublikken om assistanse fra *Freikorps*, de høyre-ekstreme, paramilitære troppene som snart skulle hjelpe Hitler til makta. Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht ble myrdet 15. januar 1919. Drapene på de to ledende kommunistene banet veien for Hitler, skriver Arendt.^{xxxviii}

Kanskje «historien vil se annerledes ut hvis vi betrakter den med Rosa Luxemburgs liv som prisme»? spør Arendt i *Men in Dark Times*.^{xxxix}

Kanskje historien også ser annerledes ut om vi betrakter den med Hannah Arendt som prisme.

Saupere aude var Arendts motto, det klassiske fra Horats og Kant: våg å vite, og ha mot til å tenke selv.^{xl} *Totalitarismens opprinnelse* viser at Arendt ville vite det verste, for å redde det beste.

^{xxxvii} Joke J. Hermsen, *Snu tidevannet med Rosa Luxemburg og Hannah Arendt* (2019), overs. Hedda Vormeland, Oslo: Existenz forlag, 2022, s. 51. Se også A. Linneberg, «Amor mundi», omtale av Hermsens bok i *Vagant* 2/2023, s. 243–245.

^{xxxviii} Hannah Arendt, «Rosa Luxemburg», *Men in Dark Times*, s. 35–57. Her skriver Arendt også om betydningen av Luxemburgs verker om imperialismen og kapitalens ekspansjon.

^{xxxix} Hannah Arendt, «Rosa Luxemburg», *Men in Dark Times*, s. 36.

^{xl} Rensmann/Gandesha, *Arendt and Adorno*, s. 2.

Da Gershom Scholem i 1958 publiserte «Ti uhistoriske teser om kabbala»,^{xli} skrev Arendt et entusiastisk brev til sin venn. «Dear Gerhard, Your 'Ten Unhistorical Sentences' are in my opinion among the loveliest things you've ever written».^{xlii} Ifølge David Biale er Scholems sentenser inspirert av Benjamins historiefilosofiske teser, både i den aforistiske formen og i diskusjonen av forholdet mellom kabbala og historieskrivning. I Scholems første tese heter det: «Ekte tradisjon er skjult.» Han hevdet at «[b]åde kabbalisten og historikeren er stilt overfor samme problem, å avsløre en sannhet som er skjult.»^{xliii}

«Stryk det som ikke passer» er i dag en omseggripende tendens til å hvitvaske historien, renovere, gi det negative i fortida en ansiktsløftning. Det står så fjernt fra Arendt som mulig. Sommeren 1950 avslutter hun forordet til *Totalitarismens opprinnelse* slik:

Vi har ikke lenger råd til å ta det som var godt i fortiden og ganske enkelt kalle det vår arv, å forkaste det dårlige og bare betrakte det som en dødvekt tiden selv vil begrave i glemsel. Den underjordiske strømmen i vestens historie har til sist steget opp til overflaten og tilranet seg verdigheten i vår tradisjon. Det er den realiteten vi lever i. Og av denne grunn er alle forsøk på å flykte fra den uhyggelige nåtiden inn i en nostalgisk lengsel etter en fortsatt intakt fortid eller ved å foregripe en bedre framtids glemsel, fåfengte.

Den uhyggelige nåtiden? Å ville forkaste det dårlige, fortrenge og glemme historiens katastrofer og dermed foregripe en framtid der dette er glemt. Isteden sier Arendt: *Saupere aude*. En av de tingene Arendt så som urovekkende, var at man vegret seg for å innse massenes støtte til de totalitære bevegelsene og ugjerningene.

I *Snu tidevannet med Rosa Luxemburg og Hannah Arendt* (2019) ser den nederlandske filosofen Joke J. Hermsen historien med både Rosa Luxemburg og Hannah Arendt som prisme. Hun vil vise hva de kan bidra med for å forstå hva som skjer i dag, og hvorfor.

Begge var opptatt av kapitalismens kontinuerlige ekspansjon. Det som i dag kalles privatisering, er kapitalens ekspansjon inn i tidligere «ikke-kapitalistiske områder»:

^{xli} David Biale, «Gershom Scholem's Ten Unhistorical Aphorisms on Kabbalah. Text and Commentary», *Modern Judaism* 4, februar 1985, s. 67–93. Nettversjon på Academia Edu. Biale gjengir Scholems originaltekst på tysk, «Zehn unhistorische Sätze über Kabbala» med sine kommentarer på engelsk.

At relasjonen mellom Hannah Arendt og Gershom Scholem virker varmere enn det er vanlig å hevde, går tydelig fram av korrespondansen mellom dem. Men forholdet kjølnet etter Arendts bok om Eichmann-prosessen. De siste brevene dem imellom bærer likevel ikke preg av at Scholem ville bryte med henne, slik det har vært hevdet, tvert imot forsøkte han å opprettholde kontakten. Se Arendt–Scholem, *The Correspondence*, de siste brevene.

^{xlii} Arendt–Scholem, *The Correspondence*, s. 191.

^{xliii} Biale, s. 70

helsevesen, barnehager, skole, utdanning, eldreomsorg. Kommersialiseringen av disse sfærene er kapitalistisk kolonisering, imperialismens videreføring.

Både Luxemburg og Arendt var opptatt av samfunnets politiske organisering. Begge var antiautoritære. Luxemburg kritiserte Lenins ettpartistat og teori om at massene må ledes av et eliteparti. Hun mente arbeiderrådene – sovjetene – var den mest demokratiske måten å organisere samfunnet på.

Arendt er kritisk til tanken om politisk representasjon og kritiserer den borgerlige parlamentarismen. Også den får et preg av oligarki: et fåtallsstyre av politikere som står fjernt fra samfunnets øvrige medlemmer. Både Luxemburg og Arendt framhever – i tillegg til arbeiderrådene – Pariskommunen fra 1871 som et forbilde for et desentralisert demokrati med «folkeråd». I alle fall som et nødvendig supplement til det parlamentariske demokratiet, mente Arendt: Politiske spørsmål er altfor viktige til å overlates bare til politikerne.

Hannah Arendt lot seg bevege av Rosa Luxemburgs brev, som hun skrev fra ulike fengsler mellom juni 1916 og november 1918. Rosa skriver til en venninne om «sin indre glede»: «[I] mørket smiler jeg til livet, som om jeg kjente en fortryllende hemmelighet som fordriver alle onde og triste løgner, og forvandler det til lutter lys og lykke.»^{xliv}

Gjennom livet som flyktning, atten års utlendighet, og med innsikten i tidenes verste forbrytelser mot menneskeheten, greide også Arendt å bevare kjærligheten til livet: *amor mundi*. Hun siterer gjerne René Char, her i Tor Ulvens gjendiktning:

Ved alle fellesmåltider
ber vi friheten til bords.
Stolen står tom, men oppdekningen er på plass.^{xlv}

Frihet er for Arendt ikke vår indre «frie vilje». Frihet er for Arendt friheten til å kunne handle politisk. Det er den friheten totalitære regimer avskaffer, og vi må derfor, mente Arendt, være på vakt overfor enhver tendens til ensretting og innskrenking av menings- og ytringsfriheten.

Friheten til å handle politisk, er friheten til å forandre tingenes tilstand.

Vi har et handlenett med et sitat fra Hannah Arendt om å handle. I 2021 arrangerte The Richard Saltoun Gallery i London en tolv måneders utstilling over samtlige kapitler i

^{xliv} Hermsen, *Snu tidevannet*, s. 22.

^{xlv} Hermsen, s. 57.

Arendts *Between Past and Future. Eight Exercises in Political Thought*. I den forbindelse lagde galleriet et Hannah-Arendt-handlenett med innskriften: *We are free to change the world and start something new in it*.

Totalitarismens opprinnelse slutter med et tvedelt budskap. Nest siste avsnitt rommer en advarsel om at totalitarisme i nye former kan komme til å ødelegge verden, fordi «det forblir et faktum at vår tids krise og dens sentrale erfaringer, har frambrakt en helt ny styreform som bare så altfor sannsynlig vil forbli med oss fra nå av, som en mulighet og stadig nærværende fare».

Hun avslutter med å vende seg – til *opprinnelsen*: begynnelsen. Siste avsnitt lyder slik: Men det forblir også en sannhet at hver historisk slutt nødvendigvis inneholder en ny begynnelse; denne begynnelsen er et løfte, det eneste «budskap» slutten noen gang kan frambringe. Før begynnelsen blir en historisk hendelse er den menneskets høyeste evne; politisk er den identisk med menneskets frihet. *Initium ut esset homo creatus est* – «det var ved en begynnelse at mennesket ble skapt», sa Augustin. Denne begynnelsen garanteres av hver ny fødsel; den er virkelig hvert menneske.

Om oversettelsen

Det skulle vise seg å bli vanskeligere enn vi først hadde tenkt å oversette *The Origins of Totalitarianism*. Da hun ankom New York i mai 1941 var Hannah Arendt nærmest uten engelskkunnskaper. Men hun lærte fort, og hun fikk god hjelp av «native speakers» også med ferdigstillingen av manus.

Syntaksen bærer likevel preg av hennes tyske bakgrunn. Det er mange lange setningsperioder med innskutte bisetninger, slik det er i det tyske hypotaktiske språket. Det gir en annen måte å skrive – og å tenke – på enn det vi ser i den anglosaksiske verden.

Selv om det kunne vært fristende å «fornorske» Arendt mer, ville det etter vår mening gjort vold på verkets særpreg. Men vi har forenklet setningsperioder der vi har funnet det påkrevd.

Vår «manusvasker» pekte med rette på inkonsekvenser hos Arendt, at hun kan motsi seg selv, at hun refererer på ulike måter i noteapparatet, og at hun av og til gjentar seg. Når det gjelder noteapparatet har vi foretatt en moderat tillempning til det som nå er normale

henvisningsstandarder. Men ellers har ikke vi sett det som vår misjon å «forbedre» Arendt. Vi har heller ikke i nevneverdig grad lagt an på å forklare det hun ikke selv forklarer, som for eksempel de vekslende betegnelsene på det russiske hemmelige politiet. Dette kan den som vil, enkelt google.

Én innholdsmessig ting bør bemerkes. Hun omtaler ofte Sovjetunionen som Russland eller Sovjet-Russland, og hun omtaler til tider innbyggerne her som russere, selv om de tilhører deler av det sovjetiske imperiet som strengt tatt var andre nasjonaliteter.

Dette har vi latt stå, vi har ikke sett at andre har problematisert eller endret det, for eksempel heller ikke den svenske oversettelsen.

Vår oversettelse baserer seg på Arendts gjennomsette engelske versjon fra 1973 og 1975 med tittelen *The Origins of Totalitarianism*. Etter førsteutgaven på engelsk i 1951 utga Arendt en tysk versjon i 1955, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*. Den var i noen grad tilpasset et tysk publikum, men hadde få betydelige endringer. I 1958 utkom en ny engelsk versjon, lettere revidert i lys av den tyske. Deretter kom det flere utgaver på begge språk.

I utgaven av 1975 står alle de fire forordene først. Det forekom også oss å være mest hensiktsmessig. Når vi har tatt utgangspunkt i den engelske, ikke tyske, originalen, er det fordi den engelske både er den opprinnelige og den mest utbredte versjonen som også er lagt til grunn for oversettelser til andre språk.

*Arild Linneberg og Janne Sund,
Atløy, 15. juli 2023*